

УДК 82 (477) (092)

ГРИГОРЕНКО І. В.

ПЕРЕКЛАДАЦЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ ПАНТЕЛЕЙМОНА КУЛІША ТА ПАНАСА МИРНОГО В КОНТЕКСТІ СТАНОВЛЕННЯ УКРАЇНСЬКОГО ХУДОЖНЬОГО ПЕРЕКЛАДУ

У статті на матеріалі листування Панаса Мирного проаналізовано перекладацьку діяльність Пантелеймона Куліша та Панаса Мирного в контексті становлення українського художнього перекладу.

Ключові слова: Панас Мирний, Пантелеймон Куліш, художній переклад, українська література.

Переклад художніх творів як одна з форм міжкультурних взаємин відігравав і відіграє вагомую роль у процесі становлення української літератури та літературної мови. За допомогою перекладацької діяльності відбувається тематичне, жанрове та художнє оновлення будь-якої національної літератури, а отже, і її входження у світову літературну систему. І. Франко, оцінюючи значення перекладу для літератури, писав: «Переклади чужомовних творів, чи то літературних, чи наукових, для кожного народу являються важним культурним чинником, даючи можливість широким народним масам знайомитися з творами й працями людського духу, що в інших краях, у різних часах причинялися до ширення просвіти та підіймання загального рівня культури. Добрі переклади важних і впливових творів чужих літератур у кожного культурного народу, починаючи від старинних римлян, належали до підвалин власного письменства» [5, 397].

Український художній переклад має досить тривалу історію, починаючи від побутування перекладної літератури у Київській Русі. Перекладання різноманітних літературних творів завжди було засобом зв'язку України зі світом. В умовах національного та культурного поневолення впродовж XIX сторіччя перекладацька діяльність не припинялася. Незважаючи на заборону царським урядом української мови,

саме у цей час активізується перекладання творів світової класики та сучасників.

Професійних перекладачів українською у Російській імперії не було і, звісно, бути не могло, оскільки офіційно української мови не існувало. Тому цю місію взяли на себе українські письменники, успішно поєднуючи творчу та перекладацьку практику. Багато з них увійшли в історію української літератури та літературної мови як перекладачі, зокрема П. Куліш (В. Шекспір, Дж. Байрон, Ф. Шиллер, Й.-В. Гете, Г. Гейне, О. Пушкін, М. Некрасов, О. Кольцов, О. Фет), М. Старицький (сербський ліроепос, байки І. Крилова, поезії О. Пушкіна, М. Лермонтова, М. Некрасова, казки Г.-Х. Андерсена, трагедію В. Шекспіра “Гамлет”), Марко Вовчок (А. Лео, П.-Ж. Сталь, Ж. Массе, Г. Мало, А. Мюссе, Ж. Верн), І. Франко (Ч. Діккенс, У. Теккереї, Жорж Занд, Ф. Шпільгаген, Г. Флобер, Е. Золя, М. Гоголь, І. Тургенєв, О. Островський), Леся Українка (поєми Байрона «Каїн» і В. Шекспіра «Макбет»), твори Сервантеса, Бомарше, Петрарки, Шеньє, Бальзака, Леконт де Ліля, Вальтера Скотта, Вольтера, Руссо) та ін.

Згадані письменники і стали засновниками школи українського перекладу. Переважна більшість українських письменників минулого подвижницьки ставилася до перекладацтва. Просвітники свого народу, захоплені ідеалом культурної самобутності, а згодом і національної самостійності, вони часто обирали знаряддям боротьби – поряд з оригінальною творчістю – переклад, що був для них водночас ефективним засобом підвищити власну майстерність. Саме ця концептуальна, наскрізна ідея поєднує різноманітні українські переклади – і творів древніх греків, і середньовічних авторів, і письменників Відродження, і авторів ХІХ сторіччя.

Одним з перших серед тих, хто усвідомив значення перекладу кращих зразків світової літератури як могутнього джерела духовного збагачення українського народу, його культури, літератури, був саме Пантелеймон Куліш. Якщо поява перших спроб перекладу в новій українській літературі на початку ХІХ ст. була викликана здебільшого «...влечением любопытства,

нельзя ли на малороссийском языке передать чувства нежные, благородные, возвышенные...» (П. Гулак-Артемовський), то перекладацька діяльність П. Куліша передбачала свідоме утвердження українського слова, з одного боку, та «європеїзацією» української літератури, з другого. Показовим у цьому контексті є підбір Кулішем творів для перекладу: Біблія, Шекспір, Байрон, Гейне, Гете, Шіллер, а також Пушкін, Некрасов, Кольцов, Фет.

Гідним продовжувачем перекладацьких традицій Пантелеймона Куліша став Панас Мирний, який також систематично працював у царині перекладу, був твердо переконаний, що найвидатніші представники європейського письменства мають стати здобутком письменства українського. Дорівнялись вершин світової творчої думки – у цьому вбачали перспективу і завдання перекладу українською і Куліш, і Мирний. Тому Панас Мирний також обирає для перекладу твори таких російських письменників, як О. Пушкін, К. Рилєєв, М. Лермонтов, М. Огарьов, О. Островський. Звертається він, як і його попередник Куліш, до драматургії Шекспіра.

Панаса Мирного сучасники вважали авторитетним знавцем української – дуже вузьким спеціалістом з неіснуючої мови, чи то мови для мужиків. Так, Сергій Єфремов у додатках до книги «Панас Мирний: Критично-біографічний нарис» опублікував виклик Панаса Мирного за експерта-перекладача з «малоруського на руський язык» у суді [1].

Панас Якович дотримувався думки, що підняти статус української мови у тогочасному суспільстві, еліта якого була вражена «малоросіяньством», зможуть якісні переклади українською всесвітньо відомих творів. Письменник найперше вдається до перекладання творів В. Шекспіра, зокрема «Гамлета» та «Короля Ліра». Він розумів, що перекладацька діяльність здатна значно вплинути на розвиток української мови і літератури, вивівши українську словесність за межі статусу «мужичої» та «для домашнього вжитку».

Оскільки єдиних загальноприйнятих норм та правил перекладу українською мовою на той час не існувало, письменник діяв інтуїтивно, орієнтуючись на роботи своїх попередників. Уявити, в яких умовах гнітючого цілковитого несприйняття перекладів українською довелося працювати Панасові Яковичу, можна з листа Івана Білика від 17 квітня 1895 року з Варшави, який писав Мирному наступне: «Что касается [...] «Ли́ра» – это глупость... «Ли́р» по-малорусски никому не нужен...» [1, 108]. Довести протилежне письменник міг тільки невсипущою працею. І він продовжував перекладати, не зважаючи ні на що.

Панас Мирний вважав, що перекладання допоможе збагатити українське письменство новітніми формами, темами, мотивами, підняти його на якісно вищий рівень. Перекладаючи шедеври світової літератури письменник постійно сумнівався у якості свого перекладу. Він писав до Якова Жарка: «Дехто казав, що мій «Ли́р» добре перекладений, а мені здається – ні. А все-таки цікаво, як Вам дався «Гамлет». Зашліть, перечитаю та й свою думку скажу» [3, 433]. Панас Якович сподівався від друга об'єктивної оцінки власного перекладацького хисту, тому він і надалі продовжував надсилати свої переклади Якову Жарку, зокрема і переклад «Декількох пісень про Гайявату» [3, 514].

В особі Я. Жарка Панас Якович знайшов не тільки друга і вдячного співрозмовника, але й соратника по перекладацькій діяльності, адже той також перекладав Шекспірівського «Гамлета». Панас Мирний писав другові, що йому було б дуже цікаво прочитати його переклад цієї драми, але у цьому ж листі він висловив і побоювання стосовно цензури. Письменник з жалем розповів другові, що вдова П. Куліша також подала до цензури переклад «Ромео і Джульєтти» свого покійного чоловіка, щоб видати його на Наддніпрянщині, але ця справа дійшла аж до царя: «Либонь цар повелів: белетристику пропускати без запинки, аби вона була писана общеруською орфографією та не суперечила тим цензурним вимогам, які прикладаються і до руської белетристики; а переклади, учебники і учені

статті – заборонити» [3, 433]. Тому Панас Мирний попереджав Якова Жарка, що йому навряд вдасться опублікувати свої переклади українською у Російській імперії.

Як ніхто інший, Панас Мирний розумів усю складність перекладання українською мовою «Гамлета»: «Мені здається, що дуже трудно цю трагедію перекласти на нашу мову. Мова наша ще мало вироблена, щоб нею без запинки можна було переказати Гамлетові думки й почуття. Такий добрий коваль усяких термінів, як Старицький, зробив з «Гамлета» посмішище задля наших ворогів. Кажуть, либонь, покійний Куліш переклав усього Шекспіра. Не знаю, чи то правда, чи ні, а доводилось бачити його перший примірник, де надруковано «Отелло», «Троїл та Кресіда» та ще якась третя трагедія. Мені найкраще подобалася «Троїл та Кресіда», де легко було переказати нашою мовою давнє грецьке життя. А «Отелло» зовсім не так вражає. Видно, що чоловік дуже натужувався, перекладаючи, і все-таки не зміг наддати того, що треба: отелловський запал зовсім збліднів, і сама мова якась суха та мертва. І це – у Куліша, що так добре знав нашу мову! Я сам перекладав «Ліра» і добре знаю, як-то трудно перекладати Шекспіра» [3, 433].

Знали про перекладацьку діяльність Панаса Мирного і його колеги по перу. До письменника як до авторитетного знавця цієї справи за порадою звертався Борис Грінченко. Надсилаючи Панасові Яковичу власні переклади всесвітньо відомих драм, він писав: «...нашому театрові треба дати якомога швидше світовий репертуар, щоб театр цей, ставши нарешті на той ґрунт, на якому стоять театри інших народів, міг розвиватися в повній мірі і зробитися рівноправним членом у великій сім'ї національних театрів світу» [2]. Він також просив Панаса Яковича долучитися до перекладання шедеврів світової літератури українською мовою, які планував надрукувати в окремому виданні. Борис Грінченко у цьому ж листі від 3 лютого 1908 року пише, що ця справа є досить нагальною, адже він передчуває новий наступ імперських властей на українське слово [2]. Очевидно, Панас Якович пропозицію не

підтримав, позаяк такий збірник їх спільних перекладів так і не вийшов у світ, хоча Панас Якович продовжував перекладацьку діяльність і надалі.

Користуючись характерною для українських дум образно-стилістичною і ритмічною системою, письменник зробив оригінальний переспів «Слова о полку Ігоревім» – «Дума про військо Ігореве». Цей переклад був завершений у 1883 році і вперше надрукований за кордоном – у львівському часописі «Зоря» (1896 р., № 3, 4, 6, 7).

У тій же частині України, яка знаходилася під владою Російської імперії, «Дума про військо Ігореве» Панаса Мирного побачила світ тільки через 18 років, що було пов'язано із цензурною заборонаю. Так, у листі від 22 вересня 1913 року до Марії Грінченко, яка звернулася до письменника з проханням надрукувати цей переклад, він писав: «Наші учені люди... дивляться на «Слово» як на той первотвір, від якого пішли потім у світа наші кобзарські думи. Колись-то давно і малася думка з доказами про це видати мій переклад думи. Отже це через цензурні умови не справдилось. Здається, д. С. О. Єфремову я передавав рукопись «Думи», щоб він видав її разом з іншими моїми творами. І знову цензура його через віщось заборонила. Так мені і не довелось бачити його де-небудь надрукованого. Кажуть, либонь, що воно було надруковане у якомусь галиційському виданні чи часописі; оже і цього я не бачив і не знаю, чи є у вас справжній список переробленого в думу «Слова». Якщо маєте, то друкуйте собі на здоров'я, а добрим людям на утіху» [3, 550].

Переклад «Слова про Ігорів похід» було надруковано у Києві в 1914 році окремою книжкою: «Слово о пльку Игоревѣ, Игоря, сына Святослава, внука Ольгова – Дума про військо Ігореве / Переспів Панаса Мирного» [3]. У листі від 17 квітня 1914 року до Олекси Коваленка Панас Якович дякує за надіслані примірників «Слова» та повідомляє, що видання зроблено дуже гарно, без помилок. Проте видавці все ж не вгодили прискіпливому авторові: «... а от щодо малюнків, то деякі вийшли не зовсім ясні, а деякі – і зовсім невдалі: обличчя замурзані, неясно вигляд дають з чорних медальйонів. Дуже

вже налито багато чорної краски, і через те малюнки дуже відрізняються від друку. А проте книжечка все ж таки вийшла гарненька» [3, 552].

Панас Якович висловив зауваження до передмови до «Слова», яку написав С. Єфремов: «В їй розповідається про те, як його знайшли, та що це дуже поетичний твір нашого стародавнього письменства, а от про форму самого твору нічого не сказано, тоді як покійний Житецький убачав у «Слові» прапрадіда наших народних дум. Як я в кінці 70 років минулого століття заслав свій переспів у Київ, то небіжчик так захопився, що мав був додати свою учену розповідку, що «Слово» і є стародавня дума. Тоді малася задумка видати переклад з його (Житецького) доказами про це. Та тодішні обставини не сприяли справдитися цьому замірові. Нешвидко після того хтось список з перекладу передав у Галичину, де він і був надрукований у якомусь часописі. Як Єфремов видавав мої твори, то він мав був появитися у першій книжці. Отже через віщось цензура вичеркнула. І от до сього часу так він і не був надрукований у нас в Росії... Може, й справді хто-небудь із наших учених зацікавиться і виконає думку покійного Житецького, що «Слова» – це не тільки наш український твір, написаний стародавньою слов'янською мовою, а що це – і первісник наших дум» [3, 553]. Як бачимо, російський уряд боявся будь-яких мовних проявів українства. А переклад «Слова про Ігорів похід» означав би, що українці є окремою нацією з тисячолітньою історією і багатою культурою.

Отже, тривалий час український художній переклад розвивався виключно завдяки діяльності письменників, зокрема Пантелеймона Куліша та Панаса Мирного, які зробили чимало талановитих перекладів і переспівів кращих поетичних надбань світової літератури.

ЛІТЕРАТУРА

1. Єфремов С. Панас Мирний : крит.-біогр. нарис / С. Єфремов. — К. : Слово, 1928. — 351 с.

2. Лист Б. Грінченка до П. Рудченка // Відділ рукописних фондів і текстології Інституту літератури імені Т. Шевченка НАН України, фонд 5, №553.
3. Мирний Панас. Твори : в 7 т. / Мирний Панас. — К. : Наук. думка, 1969—1971. — Т. 7. —1971. — 663 с.
4. Слово о плъку Игоревѣ, Игоря, сына Святославля, внука Ольгова — Дума про військо Ігореве / Переспів Панаса Мирного. — К., 1914. — 68 с.
5. Франко І. Дещо про мистецтво перекладу // Твори : в 20 т. / І. Франко. — К. : Держлівидат, 1955. — Т. 16. — 1955. — С. 397.

ГРИГОРЕНКО И. В.

ПЕРЕВОДЧЕСКАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ ПАНТЕЛЕЙМОНА КУЛИША И ПАНАСА МИРНОГО В КОНТЕКСТЕ СТАНОВЛЕНИЯ УКРАИНСКОГО ХУДОЖЕСТВЕННОГО ПЕРЕВОДА

В статъе на матеріалі переписки Панаса Мирного проаналізована перекладческа діяльність Пантелеймона Кулиша і Панаса Мирного в контексті становлення українського художественного перекладу.

Ключевые слова: Панас Мирный, Пантелеймон Кулиш, художественный перевод, украинская литература.

GRIGORENKO I.

TRANSLATIONS OF PANTELEIMON KULISH AND PANAS MYRNY IN THE CONTEXT OF FORMATION OF THE UKRAINIAN LITERARY TRANSLATION

Translations of Panteleimon Kulish and Panas Myrny analyzed in the context of the formation of the Ukrainian literary translation.

Keywords: Panas Mirny, Panteleimon Kulish, literary translation, Ukrainian literature.

Стаття надійшла до редколегії 18.11.2012 р.